

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1904

TARTALOM.

	Lap
Radvánszky János versei. (Első közlemény.) <i>B. Radvánszky Béla</i>	129
A deákos iskola. (Második és befejező közlemény.) <i>Császár Elemér</i>	147
Adatok Kemény Zsigmond »Zord idő« cz. regényének forrásaihoz. (Második közlemény.) <i>Loósz István</i>	164
Mikes fordításairól. <i>Dézsi Lajos</i>	177

Adattár :

Ifj. Péczeli József levelezése íróbarátaival. (Második közl.) <i>Balkányi Kálmán</i> ...	192
Radványi verseskönyvek. (Negyedik közlemény.) <i>Baros Gyula</i>	208
Kazinczy »Széphalom és házi dolgai« cz. kézírata. <i>Dékányi Kálmán</i>	223
Arany János levelei Abonyi Lajoshoz. <i>Dr. Esztegar László</i>	231
Kazinczy két levele Szerdahelyi Lászlóhoz. <i>Thurzó Ferencz</i>	233
Alvinczy Péter életéhez. (Második közlemény.) <i>Kemény Lajos</i>	234
Palinodia (= megismételt ének) a palinodiáról. <i>Szeremley Barna</i> és <i>Dézsi L.</i>	246

Könyvismertetés.

Antoine Albalat : La formation du Style par l'assimilation des auteurs. <i>Téri József</i>	252
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	254

—o—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

RADVÁNSZKY JÁNOS VERSEI.

1666—1738.

(Első közlemény.)

Ha régi magyar irodalmunk bibliographiáját figyelemmel forgatjuk, azonnal szemünkbe tűnik költészetünk szegénysége és a lyrai versek hiánya.

Irodalomtörténetünknek azon tanítása, hogy a kor nem kedvezett a szerelmes versek nyomtatásának, teljesen elfogadható, a mennyiben a XVI. és részben a XVII. században is a hitvitázó iratok uralkodnak, a költészetben pedig az istenes és részben a vitézi énekek nyomják el lyránkat.

De ennek megfigyelésénél nem szabad szem elől téveszteni az egyház tilalmát sem. Az egyházi atyák folyton kárhoztatták a világi énekekben való gyönyörködést. Több-kevesebb erővel és sikerrel szószékről és könyveikben szálltak síkra ellene.

Szent Gellért egyízben még jóakaratólag mosolyog a malmot hajtó szolgáló leánynak bizonyára nem zsoldárokat hangoztató éneke felett és elismeri, hogy művészet nélkül nem lehetne eltűnni a fáradalmakat,¹ de Deliberatiójában már elítéli a sípnek, fuvolának, citharának, egy szóval mindenféle hangszernek hallgatását.² A zsenati végzések szintén következetesen elítélik a világi énekeket. E tekintetben még reformatoraink sem engedékenyebbek, sőt némelyik talán még szigorúbb álláspontra helyezkedik.

Érdekes a többek között, hogy Bornemisza Péter, ki minden valószínűség szerint, mint Balassa János prédikátora, egyúttal nevelője volt Balassa Bálintnak, kiről mint íróról és egyházi költőről feltehető, hogy növendékét a költői és írói munkásságra buzdította,³

¹ Endlicher : *Rer. Hung. Mon. Arpadiana*. Sangalli 1849. 224. l.

² Batthyany J. : *Sancti Gerardi scripta et acta*. Albo-Carolinae 1790. 7. l.

³ Szilády Á. : *Balassa B. költeményei*. Budapest, 1879. 120. l.

alig hogy növendéke szárnyra kelt, felemeli tiltó szavát a fajtalan beszédek, hamis és eretnek tanítás, trágár és penészes csúfságok, álnokul költött fabulák, poeták óriásiról, egyéb hitságok, valamint a *virág és szerelem énekek*, lant, síp, dob, trombita hangjainak hallgatása ellen. Inti híveit, hogy mindezek ellen fővénnyel és tövissel kerteljék be füleiket.¹

Az egyház tilalma azonban hiábavaló volt. Valamint hogy Balassa sem hallgatott egykori tanítójának intésére, úgy az előtte és utána élt költők sem sokat adtak az egyház ilyen kifakadásaira. Írták azért a szerelmes verseket, a virágénekeket, de csak maguk számára. Még oly istenfélő jámbor ember, mint Rimay János, sem képez kivételt; ő is írt szerelmes verseket, sőt ezek között néhány sikamlósabbat is.

Hogy költőink ezen szerzeményeiket könyvnyomtatóra még sem bízták, nézetem szerint oka csak az lehetett, hogy a költők maguk tartották illetlennek szerelmes verseik kinyomatását, nem akarva ez által minden olvasó előtt kitérni érzelmeiket. A nyomdász kiadók ugyanis nem tartottak attól, hogy nem leend könyvecskéjüknek kelendősege, mert ha a tanult emberek szívesen forgatták a széltében elterjedt Ovidius, Catullus, Tibullus és Propertius, valamint Marullus, Angerianus, Ovidius és Secundus által írott szerelmes ömlengéseket, magyarul írott hasontárgyú versekben még többen gyönyörködtek volna.

Ezen föltevésemet az is látszik bizonyítani, hogy némely költő, mintha öregebb korában megbánta volna szerelmes versek szerzését, megsemmisítette azokat.

¹ 578^a »Az hallasrol . . .

De iay, mi vta hazugfagot fuga amà ravaľz kigyo es Sarkany, az mi első fűleinc fűleibe, es annac helt adanac, az vta inár czac mind hazugsagnac halgatafara, es hitsagos mulatsagra vagyodnak mindennec fűlei, Tiz- || 578^b tatalan es faytalan befzednec halgatafara, hazug es álnok tanaczra hamis es eretnec tanyitafra, ragalmazoc, gyalazoc, fondorloc fugarlafira, tragar es penifzes czuffagra, baba befzedre, alnokul költöt fabulakra, kiraly fia kis Miklofrol, Poetac Oriafrol, Apolloniufrol, es egyeb hitsagrol, virag es szerelem enekec halgatafara, Lant, Síp, Dob, Trombita fűzobeli hayia huyiara, es temeny ezer czaczogafokra.

Mind ezec ellen foc keppen intetűnc hogy fővénnyel es töviffel be kertellyűc fűleinket es álnoc nyelveknecc fűzofira ne figyelmezzűnk, Mert az io erkűlcűzűc elvesztűc az gonofű befűzűc, Es az ki Ifentűl vagon, Iften igeiet halgattya, Az ki őrdűgtűl, őrdűget . . .

Bornemisza Péter. Negyedic Resze Az Evangeliumokbol es az Epistolakbol valo Tanvsagoknak. Sempten 1578. 578a és b l.

Balassa Bálint azt írja:

Ti pedig szerzettem átkozott sok versek,
Búnál kik egyebet nékem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenként égjete, vesszete,
Mert haszontalanok, jót nem érdemletek.¹

Balassa virágénekei azonban szerencsére hamvaikból feltámadtak és így ma is gyönyörködhetünk azokban.

Ezeket a virágénekeket tűzrevalóknak a költő kortársa Rimay János sem tartotta, sőt érdemesnek ítélte azoknak nyomtatás útján való közkinccsivé tételét, több oknál fogva.

»Először is Balassa Bálintunkat az maga magyar nyelven írt szép írásiból akarja az magyarokkal ösmertetni, másodsor hogy szíbeli fájdalommal szánakozik ez énekeknek mód nélkül való marczongatásain és vékony sűgár ágainak természetiből való tekergetésével hozott fonnyadásin, midőn ki ki az ő maga elméje csonkaságához, tompaságához csonkítaná és tompítaná hajlásokat, az egész magyar nyelv ékessége tükörinek fertéztetésével.«

Hogy a kéziratokban elterjedt verseit mennyire elrontják a másolók, azt maga Balassa is panasolta egy Rimayhoz írott levelében ilyformán: »Nevetem azokat s búsulás nélkül sem szenvedhetem, a kik akármi írásimot is elméjeknek csontos pórázára kötvén, sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit is) vesztegetik, festetik és ízetlenítik és az mellett engem való rágalmazásokkal, nyelveknek hegyeit is fenik.«

A mint tehát Balassa saját maga is »bánta éltiben írás természetinek pazarlását s tövel hegygyel vizájára való forgatását«, ennél fogva Rimay »a magyar nyelv ékessége példájának — — terjedéséért és erősödéséért, mesterének verseit megszabadította az így »reájok ragadott bojtórványoktól és színekhez nem illendő haloványoktól, hogy így természetjek szerint való ábrázatjokban« a tökéletes magyarsághoz ajánló formát és példát is vehessenek kövéésükre belőlük.

Ha pedig valaki kifogásolná, hogy a szerelmes verseket is kinyomtatja, azoknak a következőt mondja Rimay: »Ha ki az szerelem argumentomában való énekének munkáját nem javalja pedig, sőt kárhoztatná, inkábbban kárhoztassa az egyéb minden nemzetségek nyelven írt hasonló munkákat is — —. Az deáki

¹ Szilády Á.: Balassa B. költeményei. Budapest, 1879. IV. 1.

nyelvnek kincses tárháza is felette megüresülne, bizony meghalványodnék igen ábrázatjának a képe is, ha az ábrázatját igen ékesítő egyéb színe közül ezt az tekintetét felette szépítő miniumját letörtenők róla s elszakasztanók mellőle«.

A továbbiakban azután megköszöni Balassa Bálintnak azon fáradozását, hogy a mi »fogyatkozott magyar nyelvünket, mely ez előtt nem érkezhett a Parnassus hegyére«, olyan értelemre emelte, hogy most a Helicon erdejének kies árnyékában éneklő Musákkal is tudhat már beszélgetni.¹

Ime kortársa, az istenes énekek avatott és kedvelt költője, így ítéli meg és ilyen magasra helyezi mesterének virágénekeit, szerelmes verseit. De a tanítvány nemcsak gyönyörködött ezen versekben, de mint már említettem, ő maga sem tartotta vallásos érzelmeibe ütközőnek a szerelmes versek költését, de ő is csak fiókja számára írta azokat, valamennyit talán csak Madách Gáspár és Ráday András ismerhette.

Hiába sürgette Ráday András, hogy legalább a Madách Gáspárnál volt 37 éneket »minden argumentomival — — — jó corrigalással ha Kegyelmednek tetszenék, egy csomóban ki kellene nyomtattatnunk az Kegyelmed emlékezetire, s méltó és érdemesek is arra — — — bár magamra bízná Kegyelmed az véghez vitelét. Kgd akaratját adja tudtomra, és melyik könyvnyomtató bötüit javallaná inkább.«²

Valószínű, hogy virágénekeiről ebben a kiadásban szó sem esett volna, de a többinek kinyomatásából sem lett semmi a költő életében. Megmaradt szerelmes verseit pedig a levéltárak pora fedte egész mostanáig.³ Némi reményünk tehát lehet még arra, hogy a XVII. század költői irodalmát teljesebbé tehetjük. Fel is kell ám kutatnunk a még feltalálhatókat.

Egy ilyen alig ismert lyrikust óhajtok ezúttal ősapám Radvánszky János személyében bemutatni.

Életének folyása elég érdekes, eseményekben gazdag; jó és balsorsból egyaránt kivette a részét. Már kora ifjúságában üldözve, bebörtönözve, azután nótázva, később hontalanul bolyongva, vésszel, viharral szembeszálló férfivá edződött.

Szepes vármegyében a batizfalusi kastélyban született 1666

¹ B. Radvánszky Béla: Rimay János Munkái. Budapest, 1904. 252—255. l.

² Ipolyi A.: Rimay J. Államiratai. 321. l.

³ B. Radvánszky Béla: Rimay János Munkái. Budapest, 1904.

december havában, atyja Radvánszky György, anyja Máriássy Johanna Kata vala. Már mint hatéves gyermek haszonnal kezdett tanulni a szülei háznál, azonban alig hogy ezt megkezdte, bekövetkezett a persecutio, 1674 febr. 19-én Szelepcsényi György primás R. Györgyöt összeesküvés vádja miatt a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idézi, személyes megjelenésre kötelezve őt.¹

A protestáns iskolák és templomok a felvidéken elfoglaltatván (1673—75), nem volt mód benne, hogy saját vallásán lévő iskolába járhasson, így atyja kénytelen volt fiát hol egy, hol más tanítóval, habár csekélyebb előmenetellel, otthon taníttatni.

A besztercebányai jezsuiták azonban ezt semmiképen el nem szenvedhették, hanem addig fondorkodtak, belevonván az ügybe Szelepcsényi György esztergomi érseket is,² hogy az atya kénytelen volt fiához egy pápista praeceptort fogadni, ki nem sokkal többet tudván növendékénél, harmadfél esztendeig vesztegette tanítványa idejét.³

Ezután a kuruczok járása, kik 1678-ban francziákkal együtt a bányavárosokra jöttek, olyan zavart és háborúságot támasztott, hogy a tanulást egészen abba kellett hagynia. Ez az állapot, mint önéletrajztöredékében megjegyzi, igen tetszett gyermekségének.

Lehet, hogy a hadak járása miatt került 1679 augusztus havában Gács várába, ott azután kellő nyugalommal fekuhdhetett neki a tanulásnak, mellette lévő praeceptora segítségével. Atyja hozzáintézett leveleiben⁴ folyton serkenti, jó magaviseletre, jó tanulásra.

Úgy látszik a jó tanácsokat megfogadta és csakugyan jól tanult, sőt az előbbi kényszerhelyzetből eredő mulasztásokat itt és később is, házi nevelője segítségével ugyancsak kipótolta, mert midőn az eperjesi főiskolába kerül, már mint majdnem kész ifjú áll előttünk.

A közállapotok akkor sem voltak még valami kedvezők. Midőn 1682 novemberében megindúl, hogy a főiskolába menjen, útközben írja atyjának: »Az én lakásom, mostani felzendült időkbén, hol Lietava várában, hol kúsziklák között, hol erdőkben volt; de már hála Istennek Szulyón vagyon, eleget tengődtem (stb.).

¹ B. Radvánszky család levéltára III. oszt. III. cs. 114. sz.

² III. oszt. III. cs. 115. és 155. sz.

³ III. oszt. XLV. cs. 2. sz.

⁴ III. oszt. XXVI. cs. 9—13. számok alatt.

Lietaván mikor laktam, németek valamikor rossz hér jött, bástyákra űztek bennünket, arra nézve puskát is köllett vönnem.«¹

Praeceptorát Trencsén városa itt hívta el mellőle. Nevelőjére ekkor már nagy szüksége nem volt, úgy is Eperjesre készült² ünnep után. A karácsony ünnepét otthon Radványban töltve, 1683 január 11-én megindult Kassa felé Eperjesre, atyja gyönyörű ajánló levelével,³ hol 20-án az igazgató Ladivér Illés a főiskolába becom-mendálta. Két napra reá az igazgató már azt írja atyjának, hogy nem adhatnak eléggé hálát, hogy egyetlen fiát collegiumukra bizta és ezzel másoknak is példát adott és növelte iskolájuk hírét. Saját maga részéről is köszöni a bizodalmat, hogy családjának egyetlen reményét és jövő oszlopát az ő gondjaira bizta és ezt azzal óhajtja meghálálni, hogy ha annak idejében gyarapodva, tökéletesedve tudományokkal, jámborsággal és egyháza iránt való szeretettel, ismét családja körébe bocsáthatja fiát.⁴

A főiskolán szorgalmasan folyt a tanulás, de a mellett moz-galmas élet is fejlődött. Híre futott, hogy a fejedelem Eperjesre érkezik. Az iskolában is készültek fogadására egy Ladivér igaz-gató által irott iskolai dráma előadásával. 1683 február 16-án azt írja erről R. János atyjának: »Kegyelmes urunkat minden órában várjuk, in praesentia ejusdem celsitudinis actusonk lészen, az kit director urunk componálta, úgy disponálta ő kgme, hogy mind-nyáján kik nemesek vagyunk, oda mennink udvarhoz és úgy invi-tálnánk actiónkra, de csak hárman fogunk peroralni ő nga előtt, úgy mint Keczer András uram fia, én, s még Sztáray uram fia; az úrfihoz (t. i. ifj. Rákóczi Ferenczhez) penig más rendbeliek mennek.«⁵

Az előadásnak február 17-én vagy 18-án kellett lenni, mert a fejedelem akkor időzött Eperjesen.⁶

Az ilyenféle iskolai előadások egymást érték ezután a Thököly bőkezű gondoskodása által új életre keltett, virágzó iskolában.

Nemcsak a director, Ladivér, hanem Schwarcz János, a col-

¹ III. oszt. III. cs. 85. sz.

² III. oszt. III. cs. 115. és 117. sz.

³ Ladivér Illéshez. III. oszt. III. cs. 165. sz.

⁴ III. oszt. II. cs. 119. sz.

⁵ III. oszt. III. cs. 86. sz.

⁶ R. János Naplójegyzetei: Febr. 17. Kegyelmes Fejedelem beérkezett. — Febr. 19. Fejedelem kiment.

legium másik jeles tanára is írt színdarabokat, melyeket nagy közönség jelenlétében a tanuló ifjúság adott elő. A polgárság érdeklődését mutatja az, hogy Dubovszky Márton tanárnak, a ki az előadások körül buzgólkodott, rendkívüli városi jutalmat szavaztak meg.¹

Tanuló korából még egy szerepléséről van tudomásunk: ő mondott emlékverset 1685 április havában az igen tekintélyes és gazdag eperjesi senator Zimmermann Zsigmond korán elhunyt fia, János sírjánál.

Mindezek azonban a növendékeket nem zavarták meg tanulásukban. Ladivér azt írja 1683 június 13-án Radvánszky Györgynek, fiára vonatkozólag:

»A gyermekek igen jók és igen roszak lehetnek, a szerint, a mint a nevelés és Isten akaratja alakítja; nincs is kétségesebb munka, mint a lélek dajkálása. Mégis (igaz dologról teszek bizonyosságot) uraságod fia szorgalmas, serény, intéseimnek engedelmeskedő volt, és ezért bizonyos reményem van, hogy uraságod reménye teljesül és fia majd, a mikor az iskola homályából a fényes közélet terére lép, a haza ügyét elő fogja mozdítani.«²

E nagy reményre jogosító szavak nem lehettek csupán hízeltők, mert Radvánszky János későbbi szereplése igazolta a Ladivér jóvendölését.

Thököly Imre fejedelem 1684 aug. havában újra Eperjesen töltött udvarával néhány napot, de a hó végén ismét táborba szállott.

Radvánszky Jánosban úgy látszik már ekkor ébredezett a vágy a kuruczokhoz csatlakozni. Alig hogy a következő hónap vége felé a főiskolában az exament letette, lovat szerez és a fejedelem után megy. Október 4-én már fejedelme kíséretében van Kassán, az év vége felé ugyan még visszatér Eperjesre. De a következő 1685. év május elején anyjától, Szirmay András által egy felszerszámozott paripát kap, ahhoz vesz még egyet, nyergestől, puskástól és egyéb szerszámával együtt 58 forintért. Az alig tizennyolczéves ifjú így felkészülve a fejedelem táborához csatlakozik.³

Tábori élete azonban nem sok ideig tartott, a közbejött események nagyon rövidre szabták azt.

Ezután többnyire atyja mellett és birtokai körül találjuk őt egész 1687 február 27-éig. Ezen a napon reggel 7 órakor Radvány-

¹ Hörk József: Az eperjesi ev. ker. collegium története. Kassa, 1896. 46. l.

² III. oszt. II. cs. 123. sz.

³ Naplójegyzetei.

ban elfogják az egész családot Caraffa katonái. Délután a kamara mindent elfoglalt és lepecsételt. Másnap elhurczolták őket Eperjes felé, hová egy hét alatt érkeztek meg.

A vértörvényszék az atyát Györgyöt azonnal börtönre vetette. Néhány nap múlva börtönbe került a fiú János is és valamennyi cselédjük, de ezek rövid idő alatt kiszabadultak. Április 11-én újra börtönbe jut János és összes cselédei, valamint Szepes vármegyében lévő birtokaik tisztartója Berk Mátyás is, de másnap kiszabadúlnak. Radvánszky György ellenben kínpadra vonatik és ennek következtében április 19-én kileheli lelkét, családjának kimondhatatlan fájdalomra.

Keserves szívvel hagyta el néhány nap múlva e szomorú várost János, a fiú. Hazatérne, ha volna otthona, de a radványi várkastélyban már a kamara tanyáz, elfoglalta minden birtokukat, még a Besztercebánya városában lévő anyai jogú házuknál való kincsekre is rátette a kezét.¹

Ily állapotban a megkeseredett atyafiaknál vonta meg magát néhány napra, mely idő alatt összeszedve minden tettejét és az igazságtalanságot bizonyító írásokat, naplójegyzetei szerint: szegénységben megindul Bécsbe.

Ezen útjával veszi kezdetét azon, Bécsbe, Pozsonyba, a nádor, országbiró, érsek és püspökök, valamint az ország majd minden befolyásosabb emberéhez való folytonos járkálással összekötött tízéves küzdelme, melyet lefoglalt birtokainak visszaadásáért folytatott. Közbe még arra a lépésre is kénytelen volt rászánni magát (1692), hogy Caraffához menjen audientiára. Képzeltük minő érzelmek között tette meg ezen lépést.

Kitartása, fáradhatatlan szorgalma által a végén mégis sikerült 1697-ben visszakapnia atyai birtokait, de akkor is csak úgy, hogy saját törvényes örökségéért 30.758 magyar forint lefizetésére kötelezte a kamara, ennek egy részét azonban később mégis sikerült lealkudni.²

Igy is nagy volt a lefizetendő összeg, kivált, ha tekintetbe vesszük, hogy a lefoglalás miatt és az időközi jövedelmekben több mint 100 ezer forint kárt szenvedett.³

¹ Naplójegyzetek.

² III. oszt. XLI. cs.

³ A mint ezt 1706 febr. 16-án gr. Bercsényi Miklóshoz írott levelében rja. III. oszt. XXXVI. cs. 10. sz.

A lefolyt küzdelmes tíz év alatt állandó lakása Besztercebányán volt az anyja házában. Innét kezelte ez utóbbinak megmaradt birtokait, melyek között a hontvármegyei Almáson szeretett leginkább tartózkodni.

Ha ezen időszakban nem kellett úton lennie, élénk részt vett a közügyekben, Hont és Zólyom vármegyék gyűlésein, ez utóbbi többször küldi megyei ügyekben Bécsbe is követségbe.

Szabad idejét olvasással, tanulással tölti. A régi családi könyvtárban mai napig megmaradt könyvei azt bizonyítják, hogy a törvénytudományon és a latin történetírókon kívül a magyar történelemmel foglalkozott leginkább,¹ nem hanyagolva el a többi nemzetekét sem, jegyzetei pedig elárúlják, hogy Horatius gyakori forгатása mellett, saját költőink között a legjobbak, Balassa Bálint, Rimay János és Zrinyi Miklós voltak kedvencei.

Ilyen szellemi táplálékkal élve, 1692—93-ban egyszerre mint kész lyrai költő áll előttünk ő maga is.

Korunkra jutott szerelmes verseinek száma nem sok, pár ifjabbkori kísérletet, fogalmazatain elszórva lévő verses probatio calami-kat és néhány töredéket nem számítva, mindössze 11 darab, melyeket van szerencsém eredeti kéziratban is bemutatni.²

Mint említém, a költemények száma nem sok, de tekintve a kort, értékük számuknál nagyobb.

A versek nyelvezete erőteljes magyaros, rímei legalább is nem rosszak, kifejezései között vannak választékosak, költői képei szépek, itt-ott magasabb szárnyalásúak, ezt a »Responsio« című versének következő verszakával is bizonyíthatom:

Esküszem te néked a szűz Diannára,
Esküszem Venusra és az ő fiára,
Hatalmas Cupidonak sebes nyilára,
Hogy érted, szívemnek égben ér fájdalma.

Nálad nélkül szívem, mint világ nap nélkül:
Vagyok mint az züld fű, nyári harmat nélkül,
Gyászban borúlt szívem, sohajt szüntelenül,
Hervadok fenn állva, maradván egyedül.³

¹ Már 1685-ben értesíti Ladivért, hogy szabad idejét a történelemnek szenteli, a miért őt nagyon megdicséri és buzdítja. A historiai szempontból is szép levelet I. III. oszt. XX. cs. 5. sz.

² T. i. a M. Tud. Akadémiának 1904 január 4-én tartott ülésén.

³ Lásd a VI. sz. alatt.

vagy mint egy másikban:

Az szép piros hajnal tehet bizonytságot,
 Ki napkelet előtt sokszor talpon látott:
 Ó hányszor gázolám az sűrő harmatot,
 Mely ha egyben volna, tenne egy patakot.¹

a következők pedig:

Készebb vagyok, szívem, koporsóban szállni,
 Hogy sem nálad kívül ez világon lakni,
 Nálad kívül nincsen semmi én örömem,
 Veled vagyon szívem, én gyönyörűségem.²

* * *

Még ha az Párkák is fonalát éltemnek
 Elvágják irigyi érzékenységemnek,
 És midőn zárta lesz homályos szememnek,
 Neved végsű szava lesz bágyadt nyelvemnek.³

elárulják, hogy érzése mély, ékesítve a nemes szerelem zomán-
 czával.

Aesthetikai méltatása ugyan nem lehet feladatomban, ősapám
 iránt érzett kegyelet megtéveszthetné ítéletemet. Annyit azonban
 én is ki merek mondani, hogy ha érzik is ugyan versein Balassa
 és Zrinyi hatása, ez nem válik kárára és egészben véve a XVII.
 század java lyrikusai közé sorozhatjuk.

Úgy látszik szíve szólaltatja meg, 1693-ban az írja egy köl-
 temény végéhez:

Éneklé ezeket keserves kínjában
 Egy megbúsult ifjú, az Felső-Almásban
 Bú aratás tájban, kilenczvenharmadikban.⁴

Egy másik versében meg azt mondja:⁵

Szómat már elvégzem: ajánllak Istennek,
 De nevit ne kérdjed igaz szeretődnek,
 Fel van az már írva, tábláján szívednek,
 Hogy Boris, barátja János szerelminek.

¹ Lásd a IX. sz. alatt.

² Lásd az V. sz. alatt.

³ Lásd a XI. sz. alatt.

⁴ Lásd a X. sz. alatt.

⁵ Lásd a XIII. sz. alatt.

Hogy Borbála kisasszony ki volt, kiért akkor költőnk szíve kissé lángolt, nem tudjuk. Van azonban egy harmadik költeménye, melynek egész keletkezését és az abban érdekelt személyt is ismerhetjük.

Ez az »Inventio poetica« egy idyll-féle költemény,¹ melyben Venussal való találkozását és beszélgetését írja le Balassastrophákban.

Elmondja bevezeteskép néhány versszakban, hogy lángoló szívét enyhíteni, pihentetni elment egy napon Szanda hegyeibe vadászni. Ott egy csörgedező forrás mellett a szép zöld pázsiton elszenderedett, de alig hogy álomra húnnya szemét, az őt állandóan üldöző Venus ott is fellelte. Felébred, látja, hogy kínzó fia is mellette vagyon tegzesen, megretten szíve is, megnémül nyelve is. Az istennő kegyes és biztató szavaira azonban mégis vidámság tér rémült szívébe, aggodalma oszlani kezd és Venus szemrehányásaira, hogy elhagyta zászlaját és Dianához pártolt, bátran feleli, hogy ezt azért cselekedte, mert Venus nem adta meg ígért jutalmát. Az istennő félbeszakítja, hallgatást parancsol neki, ígéri, hogy ha követője lesz ismét, most megkapja jutalmát.

Im adok egy szűzet,
Kinél szebb nem lehet,

Kit az ő számára nevelt, csak kövesse fiát Cupidót, ki a választottnak

Hatalmas kis nyilával
Vet szikrát fészkiben,
Űt nyilat szívében
Szokott tudományával

Ily biztatással küldi Venus a költőt a Kriván-hegy tájára, hogy »szép kis nymphá«-ját ott fogja feltalálni. Ezt a jóságát meg akarva köszönni, az utolsó versszakban ezt írja:

Ez szép jelentésért
S gondviselésiért
Testetlen isten asszonyt
Imádni akarván,
Lábához borúlván,
Álom elére viszont
S eltűnik előttem;
De szívem nagy mélyen
Sebhezik, sok vért is ont.

¹ Lásd a XIV. sz. alatt.

Ezt a költeményt Radvánszky János 1694 márczius 9-én írta Beszterczebányán. Naplójegyzeteiben ugyanazon év február havában a következő bejegyzéseket találom: »Febr. 3. Kubinyi Ádámmal együtt Szent-Iványra. Febr. 5. Az hatalmasan uralkodó Isten, nemzetes Szent-Iványi Anna-Mária kisasszonynak szerelmit belém plántálta kigyomláhatlanúl«.

Az összefüggés teljesen világos, annál inkább, mert Szent-Ivány ott fekszik a Liptó vármegyei Kriván-hegy lábánál. Költőnk szíve nem sokáig vérzett, április 18-án feleségül vette választottját. Nem csalódott benne, Responsio című versében¹ kifejezett kívánsága:

Versedet édesem, vettem nagy kedvesen,
Szép ajánlásodat értettem szívesen:
Csak *Isten fottiglan tartson* téged ebben,
Mert az *állandóság legszebb szerelemben*.

teljesedett, boldogan éltek, szerették egymást utolsó lehelletig. Feleségéhez írott levelei, még házasságuk után harmincz évvel keltezettek is, meghatóan gyöngédek, az erőteljes nyelvezet és nyomatékos kifejezések mellett, a mik prózáját általában jellemzik, bizonyos költői hang és a családi boldogságnak tiszta érzése vonul végig rajtuk.

Házasságuk kezdetén boldogságukat csak két dolog zavarta meg. Az ifjú férj ugyanis nem vihette feleségét ősei várkastélyába, mert az még mindig a kamara kezén volt és ennél fogva kénytelen volt még akkor is Bécsbe, Pozsonyba futkosni, hogy előmozdítsa birtokügyeit. Végre azonban, mint már említettem, ezek is rendbe jöttek és 1697 január havában,² Beszterczéről, városi lakásukból beköltöztek az ősi otthonba, de a birtokba iktatás csak egy évre rá február 17-én történt meg, a mint ő maga írja »jó akaró uraimat finito labore, vígan tartván«.³

Ezzel tevékenységének egy másik korszaka vette kezdetét. Be kellett rendezkedni, az elhanyagolt birtokokat rendbeszedni és lassanként visszafizetni az adósságokat, ez pedig sok volt, mert a kamarának fizetendő összeget kölcsön kellett kérnie.

Ezen gondját meg kellett osztania a vármegyei ügyek terhével. A közügyeket, a vármegyei életet eddig sem hanyagolta ugyan el,

¹ Lásd a VI. sz. alatt.

² Naplójegyzeteiben.

³ Ugyanott.

de most még nagyobb mértékben vesz abban részt. Saját és vármegyéje ügyeiben most is jár-kél Bécsben, Pozsonyban, a folytonos munka csak gyarapítja erejét. Közügyekben kifejtett munkásságával úgy látszik meg voltak elégedve, megválasztják alispánnak Zólyom vármegyében.

II. Rákóczi Ferencnek 1703-ban megkezdett hadjárata az alispáni székben találja őt. Mint ilyen a vármegye és város nevében meghódol a Beszterczebánya falai előtt megjelent Rákóczi-hadaknak, melyek Lipcse várát megelőzőleg már feldúlták.

Radvánszky János ezen esemény után szívvel-lélekkel Rákóczihoz csatlakozik. Az alispánságot megtartva, Zólyom vármegye főkapitánya és fejedelmi tanács úr lesz. A seregben ezres kapitány (ezredes) rangot nyer. Bercsényi Miklós azonnal rábizza Zólyom várának blokadáját, 1703 december 15-én a várat feladják, a benne lévő híres vitéz, de beteg Bottyán János ezredes fegyveresen hazavonul egy időre, pedig a mezei generálisságra való fejedelmi decretum az ostrom parancsnokának zsebében volt.¹

Zólyom várának feladása után R. Jánosnak hamis árúlkodás és valami félreértés miatt némi kellemetlensége volt ugyan Bercsényivel, de a kellő felvilágosítás után a fővezér belátva az igazat, az ostrom vezetéséért megdicséri őt,² rövid idő alatt bizalmas barátságot köt vele, mely a hadjárat egész ideje alatt soha meg nem lazul.

A vár feladását követő dolgok el lévén rendezve, Bercsényi azt rendelte R. Jánosnak, hogy egész hadával jőjjön azonnal utána, miután azonban a fejedelem őt Murány várának körülvételére és ostromára rendelte, azt írja neki 1703 december 28-án, hogy a fejedelem dispositiójához tartsa magát.³

A murányi dispositio úgy látszik megváltozott, mert 1704 január közepén R. János már Csábrág várát vette körül egész hadával és a hónap végére meg is hódoltatta.⁴ Közbe azonban fekvő beteggé lett és így nem követhette a fővezér azon parancsát (1704 febr. 19.), hogy siessen hadaival ő utána Nyitra alá.⁵ A következő hónap elejétől pedig a fejedelem mellett találjuk őt Miskolczon,

¹ III. oszt. XXXVI. cs. 9. sz.

² III. oszt. VIII. cs. 11. sz.

³ III. oszt. VIII. cs. 12. sz.

⁴ Ugyanott 14. és 15. sz.

⁵ Ugyanott 16. sz.

később az Eger vize mellett lévő táborában.¹ A hónap vége előtt a vármegyei ügyek elintézése végett hazamegy, itt találta Bercsényinek azon levele, melynek utóiratában sajátkezűleg írja neki: »Lelkem édes Barátom siessetek, cum omni posse.«² Ment is sietve a fővezérhez.

Nemsokára a fejedelem hívatta ismét magához. A solti táborban találta június 6-án. A fejedelem azonnal Erdélybe küldte mint teljes hatalmú küldöttét azon megbizatással, hogy az ott lévő hadakat rendbe szedje, megmustrálja, kihágásait megbüntesse. Feladata volt ezenkívül a fiscalítások és főként az aranybányák körül elharapódzott rendetlenségek megszüntetése, azok jövedelmezőségének helyreállítása.³ Megbízatásában azonban, a főczél, a melyért kiküldetett, hogy az erdélyi fejedelemmé való választást előkészítse és biztosítsa, nincs megemlítve, de kitűnik ez a fejedelemhez intézett jelentéseiből.⁴ Tényleg a választó gyűlésen jelentékeny szerepe volt és Thieil császári hadi tanácsnok Savoyai Jenőhöz intézett jelentése szerint⁵ a nép, mikor a választást kihirdették, őt mint a fejedelem képviselőjét háromszor a levegőbe emelte a választás fölötti örömeiben és lelkesedésében.

Erdélyi küldetése máskülönben is sikerrel járt. Szigorúan járt el a fiscalítások és aranybányák dolgában, ez által temérdek ellenséget szerzett ott magának. A hadak mustráját is keményen foghatta. Erre mutat legalább gróf Pekry Lőrincz tábornok levele (1704 okt. 10.), melyben írja neki: »Kegyelmedre is bizony nagy kiáltás vagyon, hogy megmustrálta kegyelmed és a mint fülhegygyel értem, kétszáz katona el is ment hogy kgdet lessék«, tanácsolja, hogy könnyelműen útra ne keljen, mert bizony akkor el nem megyen.⁶

Az év októberének vége felé Kolozsvár városát capituláltatja, azután pár hónapig ott és onnét rendezi az összes ügyeket. A következő év (1705) tavaszán, bevégezvén erdélyi küldetését, visszatér Magyarországra, hogy itt mint az ország és az egyesült rendek kincstartója, a hadjárat költségeinek elővarázsolását eszközölje. Pénzügyi tehetsége meg is birkózott e nagy feladattal majdnem az

¹ Naplójegyzetek.

² III. oszt. VIII. cs. 18. sz.

³ III. oszt. XXV. cs.

⁴ III. oszt. XXXVI. cs.

⁵ Kelt Bécs, 1704. aug. 31. Bécsi hadi levéltár. Másolatát Károlyi Árpád úr lekötelező szíveségének köszönöm.

⁶ III. oszt. XXIII. cs. 58. sz.

egész idő alatt. Ezenkívül a fejedelem mellett való tartózkodásra, politikai és némely hadi dolgok végzésére is kellett időt találnia.

Ősz felé (1705 szept. 12.) beállván a szécsényi mezőn tartott országgyűlés, minden idejét ez vette igénybe, már csak azon oknál fogva is, mert az ott lévő nemesi és úri rend maga közül a gyűlés elnökéül választotta Radvánszky Jánost.¹

Bercsényi az év őszén is hívja magához Nagy-Szombatba, mert »nekem kiváltképen való beszédem volna kegyelmeddel, kérem gyűjjön ide kegyelmed«. ²

A statusok végzése szerint még ezen évben fel kellett állítani az *oeconomicae consiliumot*. Ennek szervezésével a fejedelem Bercsényit bízta meg, ki az alakulás idejét december 15-ére tűzi ki Besztercebányára, mint annak székhelyére, előbb azonban tanácskozni óhajt R. Jánossal.³

A fejedelem ezen közgazdasági tanács elnökéül a beteges b. Klobusiczky Ferenczet, vezető alelnökéül Radvánszky Jánost nevezte ki. Bercsényi ez utóbbi kinevezéssel nincs megelégedve, arra igyekszik rábeszélni ősapámat, hogy ez állást ne fogadja el, mert ez csekély hatáskör számára, hanem kérjen ezredet és generálisságot a fejedelemtől. Ő azonban kifejti válaszában, hogy mindent meggondolva, belenyugszik fejedelme akarataiba.⁴

A következő 1706 kezdetén a Dunántúl lévő fiscalításokat kellett volna fejedelme kívánsága szerint rendbe szednie, ezen útja azonban betegsége miatt elmaradt. De jön helyette más munka a felső vármegyékben a hadak felültetése⁵ és a fejedelem szavai szerint: »Hazánk javára czélozó bizonyos dolgoknak kgtek előtt nevünkkel való repraesentálása — — és ezen nemzetséges igaz ügynek előmozdítása«, a következő 1707. évben pedig a többek között a bányavárosok rendezése, jövedelmeinek helyreállítása, fokozása.⁶

Hogy külügyi dolgokban is munkálkodott, arról Bercsényi Miklós leveléből értesülünk, ki Léváról (1707 nov. 5.) azt írja neki: »Reménylem — — mostani hadak közé való utamat szerencsésen véghez vivén, közelébb eshetek, szemben is leszek, kegyel-

¹ Thaly K.: Rákóczi-Tár. I. k. 424. l.

² 1705 nov. 9. III. oszt. VIII. cs. 23. sz.

³ III. oszt. VIII. cs. 25. sz.

⁴ III. oszt. VIII. cs. 29—35. sz. — XXV. cs. 46., 48., 49., 50. sz.

⁵ III. oszt. VIII. cs. 27. és 28. sz. — XXXVI. cs. 147. sz.

⁶ III. oszt. VIII. cs. 41. sz.

mednek azon alkalmatossággal külső országban való terhes munkáimnak folyamatjárul is kívánom participálni kegyelmedet.«¹

A hadak insurgálása serényen folyt, a fővezér dícséri is R. Jánosnak serény dexteritását,² mindez azonban csak rövid időre használt. A következő 1708. évben a szerencsétlen trencsényi ütközet szomorú kimenetele rombadőléssel fenyegette »az igaz nemzetséges« ügyet. Ez eseményről a fővezér augusztus 9-én tudósítja ősapámat, utasítást adva egyúttal a további teendőkről, a csata után elszéledt, eloszlott hadak összeszedéséről, egy hét múlva azonban már maga mellé hívja: »a haza szolgálatjának hasznosabb folytatására kgdnek — — mellém való jövetelét szükségesnek lenni ítélvén.«³ Október 10-én pedig azzal bízta meg, hogy ha Heister a bányavárosok felé fordúl, tegyen elegendő dispositiót azok megvédésére.⁴

Heistert azonban feltartóztatni már nem lehetett, hadai előzőnik a bányavárosokat, később a felsőbb részeket is. Az akkor már valószínűen meglehetősen üres kincstárral együtt a kincstartónak is menekülnie kell, Kézmárkra, később Lócsére vonul családotól. A következő 1709. év nagy részében Eperjesen tartózkodnak és a többi vagyontalanságra jutott menekültek családtagjaival együtt a megyék és városok részéről hivatalos ellátásban részesülnek.⁵

Bercsényi szavai szerint a »hazánk ügye mellett keservesen bújdosó úri nemesi rendek« a következő 1710. évben is ily kényyszer-ellátásra voltak szorúlva.⁶ A kincstár és a közigazdasági tanács még az év végéig úgy a hogy, működött.⁷

Gróf Bercsényi, a fővezér orosz segítséget keres, a czár meghatalmazottjával Dolgorouki herczeggel és hadainak főcommendantával Galitzin herczeggel Jaroslóban találkozik, onnét írja ősapámnak, 1710. decz. 28. kelt reményteljes levelében: »teljes reménységet írhatok kegyelmednek dolgaink szerencsés folyamatjárul és az felséges Czár udvarának nemzetünkhöz való jó indulatjárul, kiben egyedül csak az felséges Czár utolsó orderének érkezésétül várnak, melynek acceleratiojára nevezett méltóságos fejedelmek (t. i. hercegek) ugyan felséges czár parancsolatjából egész securi-

¹ III. oszt. VIII. cs. 42. sz.

² Ugyanott 43. sz.

³ Ugyanott 44. és 45. sz.

⁴ III. oszt. VIII. cs. 51. sz.

⁵ III. oszt. XLVIII. cs. C) csoport.

⁶ III. oszt. VIII. cs. 53. sz.

⁷ Ugyanott 54. sz.

tással postát rendeltek, hogy fel vett utamat annál sietőbben continuálhassam, teljes bizodalmat nyujthatok, rövid időn Isten irgalmásból fogják tapasztalni kívánt vigasztalásunkat«. ¹

A csár utolsó orderja azonban elmaradt, ősapám is Bercsényi után ment 1711. január elején Lengyelországba, az általa küldött protectionalis passussal, melynek segítségével ott akárhol is bátor-ságosan fog subsistalhatni. ²

Lengyelországba menekülve a jobb jövő reményében a szathmári békét ősapám nem fogadta el, később azonban, érezve, hogy semmi kilátás sincsen többé és a fejedelem sem képes annyi menekült hívét eltartani, a hazatérésről kezd gondolkozni. Fejedelme által a hűségeskü alól feloldva, ³ 1711. február második felében megindul Tergovistyéről, négy nap múlva Bártfán van, amnestiát kap. Pálffy János és Károlyi Sándor segítségével, birtokait is visszanyerve május végén visszatelepedhetik Radványba, őseinek annyiszor elvesztett otthonába. ⁴

Kurucz lelke ugyan háborog, apja gyalázatának megtorlatlanul maradása is nagyon bántja, de ha családjára, apró gyermekeire tekint, hálát ad Istenének, hogy »számkivetésemből megrongyolott házamhoz szállanom engedett«. ⁵

Az országos tevékenységről leszorítva, otthonának él, birtokait ismét újból kell berendeznie. Ezeknek jó karba helyezése után, pénzügyi tehetségét családja javára kezdi érvényesíteni és lassanként a birtokvásárlások terére lép.

Gyermekeinek boldogításán fáradozva másként is sok akadályokba ütközik. Idősebb fiát Györgyöt 1720-ban eljegyezte B. Petrőczy István volt kurucz tábornok és B. Révay Erzsébet egyetlen leányával Erzsébettel. A házasulandók negyedizben rokonok lévén, a dispensatio körül oly akadályok merültek fel, hogy a leggondosabb utánjárás és szakadatlan fáradozás mellett is az eljegyzés a következő évben felbomlott, ⁶ a család nagy keserüségére.

¹ III. oszt. VIII. cs. 55. sz.

² U. ott 56. sz.

³ Thaly K. Irod. és műveltségtört. tanulmányok a Rákóczy-korból. Budapest, 1889. 264. l.

⁴ Naplójegyzetek.

⁵ Okolicsányi Pálhoz írott levele. III. oszt. XXXVI. cs. 99. sz.

⁶ R. Kiss István: Radvánszky György eljegyzése b. Petrőczy Erzsébettel. Budapest, 1903. (Mint a Közlemények a báró Radvánszky cs. levéltárából című gyűjtemény VI. kötetének 1. száma.) és Századok 1903. évf. nov.

Még több munkája volt ugyanezen fiának b. Révay Zsuzsával kötendő házassága alkalmából azzal, hogy 1724—25-ben a dispensatiót kieszközölje, valamint a kinyert királyi indultum alapján megkötött házasság után származott szentszéki pernek különböző és néha igen kellemetlen fordulatainál.¹

A közdolgokat, egyháza ügyeit és a vármegyei életet most sem hanyagolja el. Az alispáni székbe újra beül, vármegyéje követnek is küldi az országgyűlésre. Kiterjedt levelezést folytat, de most már kevés bennük a politikai és történelmi tartalom. Levelezéseiből, különösebben pedig gr. Károlyi Sándorral váltott leveleiből, láthatjuk, hogy a dolgok új rendjével és az új szokásokkal teljesen megbarátkozni soha sem tudott, lelkében kurucz és régi fajta magyar maradt egész életén át.

¹ R. Kiss István: Radvánszky György házassági pöre. 1724—25. Budapest, Hornyánszky V. 1904.

B. RADVÁNSZKY BÉLA.

